(१)

अथ त्रिपरणोषस्याध्यायप्रारंभः

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंदिर
क्रमांक..................
हस्त लेखित ग्रंथ संग्रह.

मः

वैशिवि

१

(2)

॥श्रीगणेशाय नमः॥ अथ॥ एकाचो द्वे निर्देशस्य समानत्वादिति अनेन संदेहबीजं साधारणधर्मदर्शनमुक्तं अनेकसपोरप्याभ्यां यणमस्त्वत आह भिन्नार्थ
त्वादिति। नन्वेक आदेशे न भिन्नार्थयोरभिधानमुपपद्यत इति भावः नन्वक्षादिवदेकशेषोस्त्वत आह एकवचनेति समाहारे एकशेषस्तु नास्त्येवेति भावः त्विंग
मप्युभयोरस्तीति न तेनापि निर्णय इत्याह रूत्वादि दि त्विति तेन निर्णय इत्याह स्वरस्येति तत्र हेतुरेकश्रुत्यावेति एवं च पक्षे एकश्रुत्या पाठात्स्वरो दुरवधारण इ
ति भावः किं चात इति प्रश्नविषयः प्रश्नोनुपपन्नोत आह द्वयोरिति नन्वबहुव्रीहौ कार्यै काचित्वेपि प्रथमत्वाभावात्कथं द्वित्वमत आह प्रथमत्वाभावेपीति यो
गविभाग एकाचो द्वे इत्येवं रूपः बहुव्रीहिश्च बहुस्य निर्देशाभावात् बहुव्रीहिरिति बहुव्रीहिपदेन तत्संज्ञकमुच्यते निर्देश उच्चारणं प्रतिपादनं वेत्यर्थः
ननु स्वपदार्थप्रधानत्वेनांतरंगत्वात्तत्पुरुषो न्याय्योत आह व्याप्तित्ति व्याप्तिमेव वर्णयतति वक्ष्यमाणेति। तेत्राद्वैत्येकशेषाणामिति सेत्रो विभक्त्यं
तानामेकशेष इत्यभिमानः अनेकमिति तत्पुरुषस्य तु एकमेवत्विंगदीर्घ इत्याद्यतीति भावः वस्तुतोत्यपदे शिवभद्रावेनासदुत्वात्स्यात्त्विंगत्वमेव नास्ति
नन्वस्याधिकारत्वात्तत्र तत्र कापि निर्देशोस्त्येवेति तस्य अनुपपत्तिरत आह विधिमत्वेति स्वार्थत्वे संभवति पारार्थ्यकल्पनं न युक्तमिति भावः भाष्ये
केरित्यस्य धातोः प्रातिपदिकस्य वेत्यर्थः नायं विधिरिति विधित्वे हि लिटि धातोरि त्यादेर्विधेयात्रिर्देश्यत्यवैणोवसिद्धत्वात् द्वेधैव स्यादतोधिकार ए
वायमिति भावः अज्झणोरे त्यादिसिद्धये आह वैयधिकरण्येनेति सम[illegible] सामानाधिकरण्ये वैयधिकरण्यस्याप्युक्तत्वादाह स वैति एकाज्नेकाचश्चा
त्वनुग्रहापेक्षस्तद्वाह तस्मिन्निति अनेकविषयत्वादित्येतेन व्याप्तिन्यायः सूचितः वैयधिकरण्यापाश्रये ज्ञापकमप्याह प्रथमस्य हलाद्वे क्षिति भाष्ये प्र
थमत्वे चाप्रथमत्वे चेत्यस्योक्तमिति शेषः किमुक्तमिति पृष्टः तिकिमिति तदाह व्यपदेशिवदिति सत्तर्हि वक्तव्य इति काधाप्रश्नः न वक्तव्य इत्येतत्कर्म मु
तरयति उक्तं वेति। आद्यंतवदिति सूत्रे भ्रातिशेषः षत्वे चादेशेति आदेशप्रत्ययोरिति सुत्रे प्रत्ययाश्रयो ष्टावप्यपवादोसत्वापक्षत्वक्ष्यदित्यादोसकारमात्रस्य प्र एम०
त्ययस्य षत्वमित्यर्थः वचनेनानिवर्त्यं वचननिबंधनत्वाभावव्यवहारो लोकव्यवहारे शास्त्रेपि मुख्यत्वप्रथमादिव त्सि द्वंतत्वंकार्यमित्यर्थः अव स्था भेदाश्च

१

(2A)

मेति॰ अवस्थाकृतभेदस्यैवेत्यर्थः॰ नन्वेवं भेदे सति प्रत्यभिज्ञा कथं स्यादत आह एकमेव हीति प्रत्यभिज्ञानं तादृश्यविषयमिति भावः॰ बुद्ध्यवस्थापितेति॰ बुद्धिकल्पिते इत्यर्थः॰ अ
वस्थाः॰ अतः कारणगुणपाधिसंबंधरूपा न तु वास्तवम् आत्मन्यवस्थाभेदोऽस्तीति भावः॰ एवं च परिनिष्ठितं द्वितीयसमाधानस्याप्युपलक्षणं प्रयोगभेदादेवेति भावि
प्रयोगांतरस्यापेक्ष्यमाणप्रथमव्यवहार इति भावः॰ प्रथमगर्भ इत्येति प्रयोगस्तात्पर्यात् मध्ये प्रमाणप्रयोगाचार्यव्यवहारः॰ गर्भोऽपत्यं तस्याधर्मी हेति॰ अपत्यांतरा
भावत्कालिकापत्यत्वेन साहचर्येण स्याद्वा एकस्मिन्नपि लोके व्यवहारो दृष्टः इत्यत आह न त्वेवं सति गौणत्वदस्यग्रहणं न स्यादित्यत आह प्रसिद्धत्वाच्चेति
क्षितौ येसा दृश्यमूलकत्वात् गौणत्वे दुर्बारमत आह सत्यपि वा गौणत्वे इति॰ नन्वधिकारार्थत्वाद् अस्य विभागे विभागे वा न विशेषोऽत आह तत्रैवेति वाक्यभे
दे न संबंधप्रकारमाह तत्स्यादिति॰ नन्वेकः कारः कथं सर्वेषामवयवः स्यादित्याशंक्य दृष्टांतेनोपपादयति यथेति इत्यनाश्रित्येति॰ असह्ययेऽवय
पदेशिवद्भावः इत्यनाश्रित्येत्यपि बोध्यं॰ आद्यंतवत् एकस्मिन्नित्यत्र व्यपदेशिवदेकस्मिन्नित्यनेन तस्मात्र्यागमापत्तावेव नात्यर्थं पर्वपक्षत्वाच्च भगवता नक्षो
दः कृतः वक्ष्यमाणेन सर्वसमाधानाच्चेति दिक्॰ अर्थवत इति॰ अर्थस्यासामोपादनाम्ना भेदकल्पनायाः सुकरत्वादित्यर्थः॰ सति संभवे अर्थवत्त्वे कृत
भेदे न भेदः॰ असति तु प्रकारांतरेणापीति तत्त्वम्॰ अन्यथेति तापकमिदं र्वत्यपर्युदासे नैवार्थवत्त्वलाभे परिभाषानुपयोगात् अर्थवत्यग्रहण
स्य विशिष्टार्थग्रहणप्रयावत्रूपकत्वाच्चेत्याह अर्थवत्परिभाषानाश्रयणे हननारमाह हधानोरवपस्येति॰ अर्थवतो धातोरवयवद्रूपकेऽपवोऽनर्थ
क एवं प्रतीयत इति भावः॰ अत एव जागारेत्यादौ जागित्यस्य द्वित्वं भवति॰ ननु सर्वेषां द्वित्वमेकत्वे वप्रयोगे युगपच्चोद्यते उत प्रयोगभेदात्पर्यायेणात्रा
द्यः पक्षो नोपपद्यते प्रमितस्यानुष्ठानयोरसंभवादित्याह अत्र चेति॰ तत्र प्रमितेस्ताव युगपदसंभवमाह न त्वेकदेति॰ त्राकोपि क्षितु पिति॰ प्रमानुमित्य
र्थः एकत्र तद्वैशिष्ट्ये न प्रमाकालेऽपरस्य तद्वैशिष्ट्ये न प्रमाया असंभवादिति भावः तदाह वयवस्येत्यादिना युगपदनुष्ठानासंभवादपि पर्यायप्रसंगोऽत
आह एकस्य चेति लक्ष्यभेदात्तु नः प्रवृत्तिभंगं वारयति॰ अचोपि द्विरुक्तत्वादिति॰ एवं च तदंप्रामादायलक्ष्ये लक्षणस्यैव न्यायप्रवृत्तिरिति भावः

म॰

वैद्धवि॰ दाहप्रवृत्तत्वाल्लक्षणस्येतिअनभ्यासस्येतिनिषेधाच्चेत्यपिबोध्यं वाचः कमहत्तित्वाद्युगपदनुष्ठानाभावइत्यपिबोध्यं॥ ननुरूपासिद्धेर्दीर्घस्यसत्वात्तद्दो
२ षानसंनोत्पत्युक्तमतआह रूपासिद्धेरितिः हल्स्वरप्राप्ताविति विधेयस्वरविषयेएतद्देवेतिभावः एतेनस्वरोद्देश्यकेविधौव्यंजनस्याविद्यमानत्वाद्यतद्दावश्य
कं अतएवशोकैवाकमित्यादस्त्वनुदात्तादेरज् सिद्धएवं चइत्येवव्यवस्थापनादित्यपुक्तमित्यपास्तं अत्रचजकारादेर्हलः स्वरप्राप्त्यभावाद्विद्यमानत्वेमे
(3) त्तितेनव्यवधानात्त्वरादिसिद्धिरितिबोध्यं पर्वीक्तेनेति लक्ष्येलक्षणस्येति न्यायेनानभ्यासस्येतिनिषेधेनचेत्यर्थः अन्येषामिति अवयवानामित्य
र्थः तदुक्तंभाष्येसमुदायेकाचइतिसमुदायःरूपएकाच्समुदायेकाचस्त्वात्शास्त्रंतद्विषयेप्राप्तमित्यर्थः मपरस्यांसकादिसमासंधानोः प्रथमेकाचत्वावच्छेदेना
सतिवाधकेशास्त्रव्यापारादितिभावः भाष्येतस्यसमुदायइतिज्ञातादेकवचनेनेषांसमुदायइत्यर्थः तत्समुदायेकाचत्वादितित्यपलोपेपंचमीतेषांसमु
दायस्यैकाच्त्वमाश्रित्यद्वित्वप्रवृत्त्यासिद्धमित्यर्थः ननुसमुदायद्वित्वेपिअवयवानामप्येकाचत्वात्कथंनशास्त्रहानिरतआहसमुदायेइतियथासरूपत्वद्वि
तप्रयाजादिनाशेषित्रयोयकाराख्यफलाभावात्यथाननुष्ठानमेवंसमुदायेद्विरुक्तेवयवानांतत्फललाभात्पृथगननुष्ठानमितिभावः एतदेवस्प
ष्टयितुंभाष्येचोद्यसमाधानेइत्याहशास्त्रेरोतिमध्यपोतिअवयवेऽद्विरुच्यमानेइतिछेदः समुदायेद्विरुच्यमानेइतिपाठः क्वचितशालिटकारस्यद्वित्वेप्य
देशिवद्भावेनादित्वेपिमुख्यानादित्वात् हलादिःशेषेणाभ्यासेतेनिवृत्तावतःउपधायाइतिहस्वावादेत्तस्यसिद्धेर्भाष्ये आटतुरित्याद्युक्तंतथ्यपपाचेत्यस्याप्यु
पलक्षणमित्याह अनेकस्यवेति अतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिरितिभावः तस्यसंविज्ञानमितिआनयनाद्यन्वयित्वेनज्ञानमित्यर्थः गुणोवेतिषाजावद्
ःसंविज्ञानमित्यत्तरंबोध्यः संनिहितविशेषणस्येतिबहुव्रीहिः विशिष्टसंबंधाश्रयगोइतिसंयोगसमवायान्यतरसंबंधात्मपेणेत्यर्थः तदन्यतरसंबंध
संबंधस्यन्यपदार्थकेनकेनचिद्बहुव्रीहिरोत्तिफलितेः। विशिष्टसंबंधाश्रयणोइतिपाठः क्वचित्वासंयोगाश्रयइतिभ्रमात्स्यात्तोदिवबहुव्रीहेरपिविषय राम॰
याइतिभावः केनचिदुहव्रीहिरोत्पक्तितत्रकेनचिदितिस्यफलमाहइहेति उपलक्षणत्वेनेतिदर्शनक्रियाकर्मोपलक्षणत्वेनेत्यर्थः तपादर्शनक्रि २

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(3A)

प्रयानामानि॰ वासोसिपुक्तनि॰ विषयत्वमासंव ह्मानीत्यर्थः नावश्र्पत्तत्रेति॰ चर्तिय दार्थानां स्थान क्रियायामुपलक्षणत्वात्प्रयरणादितिभावः स्वस्वामिभावविशिष्टमिति॰ दे
शोंतरस्थाभिरपिगोमिस्ततं भवादितिभावः सर्वथाप्यातन्तगुणासंविज्ञानत्वमेवेतितान्संयंप्रकृते तुतद्गुणसंविज्ञानमेवेत्याहेह त्विति॰ उपलक्षणाभावेनापीतिपरका
जेषसास्पसंख्येयानुक्तेस्तदध्याहारसापेक्षत्वादितिभावः तद्विवेचनानिश्चयात्पदार्थकितानिसंख्येयेइति॰ आह प्रागिति॰ त्वउक्ते प्रक्रियायां त्वभ्यसेइकारश्च
वर्णानस्यादित्यर्थः द्विर्वचनेचीत्यस्य कार्यातिदेशत्वादितिभावः नच स्थानिवद्भावादितिस्थानिवदादेशइत्यनेन॰ नत्वयंणो शिति॰ अलोत्यपरिभाषयानिर्दि
श्यमानपरिभाषयाचणंप॰ तागस्यनिर्दिश्यमानोत्यश्चयोणिस्तस्त्वातोपदेशत्वादितिभावः नन्वेवंस्वद्दर्शयइत्यादेरपरत्वेनस्यात्समुदायादेशत्वेपिक्रवर्णा
देशत्वाभावादुत आह पत्रचेति स्थानित्वेनत्यस्यप्रत्येकमित्यादिः भाष्येसंप्रमुग्धत्वादित्यस्य विवेकानाकलनादित्यर्थः ननु तर्हि द्विर्वचनेचीति रूपस्थानिवद्भा
वालक्ष्ये प्राब्दं तरप्राप्तिरत आह कार्यस्थानिवद्भावमितिव्याख्यास्यतः इति विचीयत इत्यादौ समुदायस्यादेशत्वेन संमोहत्वद्द्विर्वचनेकृते सनिपत्ते नतांगस्य दी
र्घो नस्यादित्यादिदोषाः अत्रापि वोध्याः अयोः सन्यत इतिदोषः नप्रत्येकं तिबोध्ये ननु स्थानिवत्वादादेशादित्वमत आह आदेशादिव्यपदेशस्येति॰ अत्रा
धात्येनाप्यलाप्रयोगे स्थानिवत्वनिषेधस्तत्रस्थापि तद्दत्यर्थः अत्राहि स्यतद्भावइत्यपिवाध्यं भाष्येसंप्रमुग्धत्वात्प्रकृतिप्रत्ययस्येतिप्रकृति
ज्ञानस्येत्यर्थः भाष्येइत्काचइति॰ वेभिदितेसत्रभिदेरेवद्विःप्रयोगात् उपदेशे कास्याचततः परस्येतिनिषेधप्रसंगइत्यर्थः एकाचोंगादिति अंगत्वस्यवि
धानप्रतिवस्तुत्वादेकाचोविहितादित्यर्थेननदोषइत्याशयः एवंचोपदेशग्रहणं अनुदात्तोपदेशएवसंबध्यतेनत्वेकाजंशेपिधिभित्सतीत्यादौविहिता
दित्यर्थेननदोषइत्याशयः एवंचोपदेशग्रभाष्यस्यपथान्क्रलेत्वहि अंतरंगत्वात् सनंतेद्विर्वचनेकृतेतावेवसुलिन्वधितिवक्ष्यमाणरीत्यासमुदायस्यैवांग
त्वेनेकाचोंगात्परत्वाभावेप्यागमस्यउदीत्वेनकेपठासंगतिः स्पष्टेव॰ उपदेशग्रहणस्यैकान्विशेषणत्वंतुवेभिदितेत्यादौदोषस्तदवस्थएवेतिबोध्यं
ननुद्विःप्रयोगपक्षेउच्चारणभेदेनप्रातिभेदेमानाभावात्काचत्वमत आह आवृत्तिसंख्यायाचेतिभाष्येननुचैकेकमपीतिसमुदायेउत्तरावयवश्चैसत्यर्थः

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai

म:
कै॰ठि॰कि॰ अंगमिति। प्रत्ययविधानावधिरित्यर्थः। इदमेव धनपितुं सिषिचेत्यत्र वक्ष्यति। एकैकस्मादप्यत्र सुप्तिङ्‌विधिरिति न त्वेकैकमत्र पदमित्येवं तेन हि एतस्य सर्व-
३ स्य तद्विशेष्याख्यानमिति ध्वनितं तेमुदाहरणकमेवेति। एकस्मात्समुदायात् अपरस्माद्वस्य त एवं चोक्तं अभिधेयस्याप्यंगत्वे तस्यापि प्रत्ययविधानावधित्वात्तत-
त्रा ह्लोपयलोपयोः कृतयोः एकदेशविकृतन्यायेन भिदितस्यापि अंगत्वं एवं चोपदेशेनुदात्तात् एकदेशविकृतन्यायेन लोकटघंतमूलकेनैकाचो विहि-
तत्वबुद्धिरपि तच्चास्य वेति इट्प्रतिषेधः स्यादित्येवमर्थ। एकैकं वा गसंज्ञेति अंगं भाव धातोस्त्वं भवतीत्यस्य धातुत्वावच्छिन्नात् भवतीत्यर्थः। तदेतदद्व स्थिन्ने
(4) यद्यपि दध्यं समुदायेव यवयुक्तत्वात्तथापि प्रधानाप्रधानसंनिधौ प्रधानस्य कार्यसंप्रत्ययस्य न्यायत्वेन प्रधानस्य समुदायस्यैव तद्विधानावधित्वेनावयवस्य। एवं हि शास्त्र-
महिनं भवतीत्यस्य प्रधानन्यायेन हीनेन भवतीत्यर्थः। न तु क्रियाबाधकत्वस्याभ्यासस्येनैरर्थक्यात्समुदाये एव पर्यवसितार्थानुत्वमपि तत्रैवेति अवयवविषयवाक्य-
स्य वन्तुं स प्राकसत्तया न्मसमुदाये योवाक्यसमाप्तिरित्यसंगतं द्वयोः संभवत्येवं वं नं तु योगमिति चे न्न उत्तरखंडस्य हि स्वं विनाभासमात्राद् अर्थप्रत्ययाभावेनत-
स्य नैरर्थक्यं उत्तरखंडस्य तु प्रत्ययाव्यवहितपार्श्ववर्तिनः केवलस्याप्यर्थबोधकत्वात् द्वित्वेनार्थवत्त्वमेवमेव चतुरित्यादौ तदभावेप्युत्तरखंडमात्रेणार्थबोधा-
द्वयातेर्यङ् जाक्रिचियातिरित्यादौ अतिसेद्युत्यात वृवृषाधप्रत्ययादिव तत एवाप्यबोधकत्वमिति न तत्राभ्यासस्यार्थानत्वं शंकाकं इति दिक् ननु पृथगवयवयो रिति ए-
कावयववशाद्गृहीतस्य स मुदायस्तेन पर्यथक्समुदायावयवयोरित्यर्थीनित्ययक्ष्योः पृथकपृश्राद्धिरस्तिसस्य नैरर्थ्येवेनथानुल्याभावनप्रत्ययविधाना-
वधित्वाभावात्तत्वेपि तदादिग्रहणेन समुदायस्यैव प्राप्तिरिति पत्याक्रनासंगतिरिति बोध्यं जरीगृह्यत्यशब्दादित्तत्रा ह्लोपयलोपयोः कृतयोर्गृहः पर इडि-
तिर्दीर्घप्रसंगः इति भावः भाष्ये ग्रहीणांगमितिउक्तौ रीश्याग्रहेर्ति विहितविधानसंत चोजरीगृह्यित्यंगेन केवलो ग्रहि। एकदेशविकृतन्यायेनापि जरीगृहि
त्यस्यैवांगत्वं न तु ग्रहेरिति भावः ननु चेकेकमिति उक्त अत्रायः ननु ठिः प्रयोगे जरीगृहित्र हिरे ष एकदेशविकृतन्यायेन चांगत्वमपीति दोषतत्तदवस्थ-
एवेत्यत आह यिशेषणासामर्थ्यादिति अंगस्येत्यस्य विभक्तिविपरिणामिन विशेषणसामर्थ्यादित्यर्थं अन्ययोगमिति मितत्स्येति पक्षे वन व्याख्यायेते

(9A)

त्तिभावः। अग्रहेरत्रविषयेंगत्वाद्व्यभिचाराद्व। यथाश्रुतेतिसूत्रस्थतानुपूर्वीकग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घ इत्यर्थ इतिभावः। अत्रेत्तु पङ्। लान्तप्याननुग्रहेरितितात्पर्यमन्य
थांगसंज्ञानिरपेक्षत्वेनपूर्वकार्यत्वेन वांतरंगत्वात्संप्रसारणोग्रहीतमित्यस्यासिद्धिरितिएत भाष्यकैयटयोर्विहितविशेषणत्वएवकृतात्पर्येनचांगसंज्ञाप्रवृत्तिका
लेयथाश्रुतग्रहिरूपात्परस्येत्यर्थइतिग्रहीतमित्यादौ नदोषः कार्यकालेसंज्ञापरिभाषमितिसंप्रसारणोत्तरमिट्प्रवृत्तिकालेएवांगत्वंप्रवृत्ते स्तदापियथा
श्रुतरूपाभावात्। नाचांगत्वप्रवृत्तिकालेइत्यस्यतेनिमित्तप्रत्ययोत्पत्तिकालेइत्यर्थः। अक्षरसमर्थादपेतदर्थापत्तोअसिद्धवत्सूत्रस्थभाष्यसंमतेउपदेशाभाव
एकाचोंगादितिवदस्यापिभाष्यस्यतथैवव्याख्यापाउचितत्वाद्व। किंचप्रत्यासत्याअंगत्वनिमित्तेयोग्यप्रत्ययोत्पत्तिकालेइत्यर्थापत्तोअसिद्धवत्सूत्रस्थभाष्यसे
मतेउपदेशावस्थापामनग्रह्यवितिपक्षेयहीघामित्यादौ दीर्घानापत्तेश्चेदमेवाभिप्रेत्यकैयटेनपङ्लोपेचोक्तमितिग्रहोलिटीतिसूत्रभाष्यस्थप्रतीकमुपादाय
ग्रहेर्विहितस्येत्येवंविहितविशेषणाघङ्लोपेदीर्घाभावसिद्धिरितिउक्तं। भाष्यकृतानु अन्यत्रास्यदोषस्यसम्यक्सम्यक्सम्यक्परिहाराभिधानात्। अनादरेण
नद्वार्त्तिकोक्तंतद्द्विर्वचनादिनिवृत्तमितिचोक्तं। अतएवग्राहितमित्यादौ नदीर्घः। एवंचपङ्लुगंतेयदिग्रहेः प्रयोगोस्तितदातत्तः परस्येटो दीर्घोभवत्येव। अत
एवस्थानेद्विर्वचनपक्षेणानफलभेदः तत्पक्षे हितत्रदीर्घःप्राप्तोत्यव। स्थानिवत्वेनग्रहित्वात्। यङ्लुगुत्तरमेवतत्रद्वित्वप्रवृत्तेस्तदुत्तरंप्रत्ययप्रवृत्तेश्चपूर्वी
पङ्भाष्यछायायात्पक्षेअग्रहेरंगमित्यस्याभावलाभाद्व। अतएवस्थानेद्विर्वचनपक्षेतदोषानुषंग्यासाश्वगवतोन्यत्रतेत्यपास्तंनत्वभ्यासादुत्तरस्यकारस्यन
पदादित्वमतआहसिचेरितितदादेर्वातिउत्तरखंडादेरेवेत्यर्थः। ननुनात्रप्रकृतिप्रत्ययसंमोहः किंतुप्रकृतेरेवेत्यतआहप्रत्ययोज्ञानमितिप्रत्ययस्यचेरितितदा
देरेवतिउत्तरखंडादेरेवेत्यर्थः। ननुनात्रप्रकृतिप्रत्ययसंमोहः किंतुप्रकृतेरेवेत्यतआहप्रत्ययोज्ञानमिति। प्रत्ययस्यचेतिप्रकृतेस्तत्वेनाज्ञानेतंनिरूपितत्वा
त्प्रत्ययमत्वाज्ञानेप्रत्ययमस्यापिसंमोहइत्यर्थः। भाष्येसुप्तिङंत्यांपदमितिपदसंज्ञासूत्रेपदंपदसंज्ञोदेश्यंसुबंतंतिङंतंचतत्सुप्तिङंत्यांयस्माद्विधिस्तदा
द्वित्वेनविशेषयिष्यामइत्यर्थस्तदाहसुप्तिङंतेपरंयस्मादित्यादिएकैकस्मादितिसमुदायादनपवाच्येत्यर्थः। समुदायेप्येतिलिङीत्यस्यविषयसप्तमीत्वेनप्र

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

म॰
कौ॰टि॰ वीप्सत्वे ततः समुदायाद्द्वित्वस्य प्राप्य परिहारान्तरमिति। नन्वयं पूर्वोक्तार्थसंग्रहश्लोकः इति क्रमः कार्य इति भावः क्लिष्टत्वसमं तत्रमेव द्वित्वमिति पक्षेऽपि विहृष्टपाणोद्धार इ
४ ति तात्पर्यमेकैवेति उच्चारणक्रियाद्वयविशिष्टस्येत्यर्थः। उच्चारणभेदेन शब्दभेदाभाव इति भावः। एकैवाग संज्ञेत्यपि प्रकृतविषयमेव वेत्सिद्धिरित्यत्र त्वनुकृतद्वि
त्वाद्यवं तादृशत्यागास्य परिहारस्य विषमः स एवेति। यत्नोपाख्योपयोः कृतयोरिति शेषः। उच्चारणभेदादिति उपचरितात्पुनरासंख्यापूर्वसंख्यां निवर्तयती
(5) ति भावः। तद्वेति सिषिचे त्यत्र द्वयमत्र भाष्याक्षरार्थयोः तत्तो विधानावधेः परोऽतावेवेमोऽसुप्तिङो यत्नो विहितोऽसाप्रकृतिरादेव न तु द्वितीयेत्यर्थः। आगंतत्वान्मंते नि
वेशादिति न्यायात् द्वितीयोच्चारणस्यैव विधेयत्वात्। आद्याद्योच्चारणविषयान्तेनैतदुद्वित्वेऽभ्याससाहित्येन द्वितीयोच्चारणेनार्थबोधादभ्यासस्यैतेर्थकाव्य
वहारोऽपि द्वितीयस्य प्रत्ययोत्पत्तिकालेऽभावात्। नन्वेवमपि द्वितीयोच्चारणाविषयत्वे परोऽव्यवधानात्स्वल्पमपरत्वाभाव आद्यस्येत्यत आह। आदियहणे
चेति। समुदायद्वित्वमिति उच्चारणक्रियाद्वयविषयत्वे न समुदायव्यवहारः अजादेरिति। ननु बहुव्रीहित्वपक्षेऽपि प्रथमस्य पर्वैणासिद्धत्वयासामर्थ्यं न द्विती
यस्यैवमविष्यतीति तत्रापि द्वितीयग्रहणं व्यर्थमत आह। अजादेरितीति। यद्यपि द्वितीयस्येत्यस्य नियमार्थत्वेनापि तु त्राकं तथापि तस्य वार्त्तिकत्वाददो
षः। अस्य योगादय इति। सूत्रे तु वृत्तस्याजादेरित्यस्य द्विद्वीयित्यादिः स्यादिति निषेधस्य भावापपंचस्यं तत्कर्मधारयपरत्वावक्रपकत्वादिति भावस्तदाहृत न व्या
ख्यानादिति। तत्पुरुषः समानाधिकरण इत्यादेः कर्मधारयसंज्ञापदार्थसमासाभावस्य तत्कारशीलीसिकत्वेऽपि ख्याख्यानात्कर्मधारय इति भावः। समासद्वयसे
भवेत्याप्योऽप्युपमित्याहाजंतांब्राहि तित्वीजंस्वपदार्थप्रधानत्वं यद्यपीति। एवं च प्राप्तत्वादिति हेतुरसंगत इति भावः। विशिष्टेति। निवर्तकान्तराभावविशि
ष्टेत्यर्थः। पस्पाकारणेरिति। परदेशस्यैकेनाकृतत्वात्तदेव द्वितीयस्य परत्वायोगान्नत्र विरोध इति भावः। भिन्नफलत्वादिति। समानफलकत्वे हि बाध्यबाधक
भाव इत्यर्थः। नन्वद्वितीयत्वादित्य सिद्धो हेतुः कृतेऽपि प्रथमद्विर्वचने द्वितीयस्यैकाचः सत्वात् अत आह स्येत्तिदिति भावः। द्वितीयत्वनिर्देशादिति। तत्र विनि एम०
गमनाविरहात्सर्वत्रकृते द्विर्वचनकाले कोद्वितीयात्मकराशिप्रतद्इति भावः। प्राथम्यादिसस्योपपादकं क्रमव्यतिक्रमे हेत्वभावादिति अनवकाशत्वा ४

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(5A)

द्वि॰ इतितद्धायेवितान्चारितार्थ्याभावाद्वितीयव्यक्तिग्रहणमितिभावः। विशेषइतिद्वितीयविशेषइत्यर्थः भाष्येकृतद्विर्वचनेइति॰ अनभ्यासस्येत्येतत्सूत्रस्थैरौके
ज्विशेषणमितिभावः। भाष्येपररूपत्वेइति॰ अतआदेरितितुनातस्यलिघेवप्रश्नेतद्योर्द्वयोरणमितिपररूपोत्तरेद्वितीयद्वित्वेद्वयोरन्यथात्रयाणामितिभावः
।विपरीतक्रमःकस्मादिति॰ एवंचकृद्वाब्दस्यद्वित्वेद्वितीयद्विर्वचनमर्थवदिसर्थः ननुकृतेप्रथमद्विर्वचनेकृत्वादि॰। शेषेचसम्पतइतिद्वित्वेकस्मान्तेस्यतेआ
हत्तरंगत्वादिति॰ इत्वेहीतिपररूपंतुवार्णत्वादंतरंगमितिभावः॥ सत्यपिवेतिअभ्यासमाध्यायसमासेरंगाधिकारइतिपक्षस्याकरेसिद्धत्वादितिभावः॥न
नुइत्वोत्तरद्वितीयद्वितीयद्विर्वचनात्प्रागभ्यासस्यासवर्णइतिइयङ्॰ प्राप्नोतीत्यतआह अत्रकृतइतिनेषदोषइति॰ यस्तातस्तेऽभ्यासस्यासवर्णइतिसूत्रारंभ
सामर्थ्यात्तद्विषयेस्यानिवत्वाप्रवृत्तिरित्याशेकशेषेनिरूपयिष्याम [illegible] समाधानंतुचिंत्यं सर्वत्रासिद्धेनस्थानिवदित्यवचषस्यभाष्येसवर्णग्रह
णप्रत्याख्यानादित्याहुः॥ मन्यतइति। वार्णदांगमितिसमानाश्रयविषयमितिमन्यन्यतइतिभावः विप्रेषाभावादितिपर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तौपर्वप्रवृत्तेतेलक्ष्ये
लक्षणस्येतिन्यायेननदोषइत्यन्येवार्णादिति॰ समानाश्रयपरवेतस्यवृत्तिनिमित्तमितिभावः पाठेनेतिससधिकार्यपाठेपदेनेतिबोध्यं। व्यक्ति
रितिव्यक्तिविशेषइत्यर्थः नजातिरितिव्यक्तिसामान्यमित्यर्थः एतेनव्यक्तिपक्षेपिद्विनिगमनाविरहात्सर्वव्यक्तिग्रहणस्यवक्तुंशक्यत्वेनजातिपक्षप
र्यतेधावनेवृथेत्यपास्तं तदाहपाचाकृतेइति॰ प्रथमस्यतादृशप्राप्तेरेवग्रहणेन [illegible] स्थानचर्यानुदयेक्षत्वाद्द्वितीयत्वस्यद्वितीयस्यापितादृशप्राप्तेरेवग्रहणमिति
भावः ननुप्रमाणस्यप्रयोजनानुवर्तित्वाभावान्नानिष्टार्थत्वमुक्तमतआह भाष्येयथाविति तेयाचष्टेभवतीति। जातिनिर्देशइतिमाभूद्व्यक्तिविशेषनिर्देशा
इत्यर्थः असत्यपिविरोधइतियथाऽधिदानेनऋदानेनेनन्वोदनसेकारव्यफलाभेदात्तत्रबाधेतिरूपविशेषाख्यफलभेदात्तत्रकथंबाधइतिचेत्तइथि
तकेनान्यविजातीयतसेस्तत्रापिभेदाबाधानापत्तेः अत्राप्यर्थाभिधानाख्यफलस्याभेदाच्च अपआद्यंतयोरितिएकापिषष्ठीतेनादिन्यायापाश्रयेण
संबंधिभेदाद्भिद्यतेपआदेरित्वंभवतिअद्यंत्यस्यचेतिभावस्तदाहएकस्माद्धितिएवंचकृतेप्रथमद्विर्वचनेद्वितीयद्विर्वचनस्यचारितार्थ्येपियत्रयत्र

मः
कै॰टि॰वि॰
५

(6)

द्वितीयद्वितीयद्विर्वचनप्राप्तिलत्त्वात्प्रथमद्विर्वचनप्रसंगेनैवनाप्राप्तिन्यायेनबाधोयथाऽऽदेरित्यनेनांत्यस्येत्यस्यअन्यथाप्यस्यादेरपीत्वविधानेनादेरित्यस्यचारि
तार्थ्यनाश्याशबाधकत्वेनस्यादितितात्पर्यंनन्वेकाच इत्यन्यमाचोविधानेनतस्यतेनिवृत्तावपिव्यंजनस्यतन्निवृत्तौमानाभावोतआह यथाभूतस्येति एकाच इति बहुव्री
हिरितिभावः भाष्ये प्राप्तस्य नास्त्वद्ध्यस्येति पक्षे तस्य प्रतिषेधोपासनादित्यर्थः। अप्राप्तस्यनुमानमितियेकान्तसहितान्तातिधात्वतिरिक्तविषयमेकाच इतीतिभावः नपु
नर्विषयमिति प्राकृतः प्रतिषेधेहितन्याप्तोकिंतुमपिन्यायेनेत्यर्थः ननुद्राघीयत्रनद्राघीयस्त्वाहरणाद्यपिप्राप्तथाप्रसिद्धिरत अहिन्द्राभ्यामेआदयश्चेतिनन्वाटतुरित्यादौ
द्वितीयाद्वचनाप्रवृत्तेः कथं प्रथमस्य तद्बाधइत्यात आह इरुजादेरितिजात्यक्षदेशेन विधिस्तस्य जात्यक्षदेशेनैव तद्बाधकत्वं यथा हलादिः शेष इति भावः तेनाजादिसामा
न्याद्वितीयस्येति करणात्तत्र हन्तोजादिपदेद्बहुव्रीहितस्य जात्यक्षदेशेनैव तद्बाधकत्वं यथा हलादिः शेष इति भावः तत्राजादिसामान्ये द्वितीयस्येति करणात्तत्र हन्तो
जादिपदे बहुव्रीहिरेवसंमत इति भावः व्यपदेशिवद्भावे नाजादित्वात जादेरित्येवात्र द्वित्वमिति तु न वाच्यं उभयोर्व्यपदेशनात्प्रथमद्वितीयपयोः सत्त्वायोमेवाजादे
रित्यस्य प्रवृत्तेः ननु वाले न प्रतिषेधः क्रियतइति प्रतिषिद्धत्वादित्यपुनःमतत आह प्राप्तिरेवेति ननु व्यक्तिनिर्देशस्यापि व्यक्तावेव प्राप्तस्य प्रवृत्तेतिशाप्य
स्य व्यक्त्यंतरे प्रवृत्तिनेत्यत आह जात्युपलक्षितेति जात्युपलक्षितसर्वव्यक्तिविषयकत्वाच्छास्त्रस्य न दोष इति भावः ननु जातेः प्राधान्येनाम न विशेष्यत्वेन
स्यादित्युच्चारणान्वयासंभवात् किंतु जातिगतामेकत्वसंख्यां व्यक्तिष्वारोप्य [illegible]त्येव तेन सकलव्यक्तिसंग्रहसिद्धिः किं च तज्जात्युपलक्षितव्यक्तित्व
मत्रोपलक्षितमेव एवं च कथमेतद्दितिचेन्न द्वितीयेकाच्सन्नासमानाधिकरणजादित्वं जातेराश्रयेण न तु तदसमानाधिकरणायात्रपीतितात्पर्यात हल्ला
दिःशेषत्वादिहत्सन्नासमानाधिकरणाभ्यासत्ववत्त्वेवनेतरनिवृत्तिःशेषपदलभ्या किंत्वभ्यासत्ववत्त्वेवेति अत्र चलक्ष्यानुसारिव्याख्यानमेवप्रमा
णमितिबोध्यं लोके ज्ञात्याश्रयणमुपपादयति यथाग्रामाद्रक्षेतेरिति अन्येतुग्रामात्ग्रामान्मनुष्या आनीयंतांप्रामंगेग्रामेभ्यो ब्राह्मणा इति वक्ष्य राम॰
माणन्यायाद्वितीयेकाचोभावेपिप्रथमद्विर्वचनाप्राप्तिरितिभाष्याशयस्तमाहितत्रवाक्ये उत्तरत्रब्राह्मणायपदश्रवणात्पूर्वत्रमनुष्यपदंब्राह्मणेतरमनुष्य ५

(6A)

परं ग्रामपरं च प्रागंगग्रामेभ्यो न तदितरमनुष्यानयनं तथा प्रकृते एकाचो द्वे इत्यनेनैकवाक्यतायां धातुपदमजादिभिन्नधातुपरमेव स्यात् न तु द्वितीये
काचः अजादिभिन्नधातुपरमिति पूर्वपक्षः द्वितीये काचः अजादिभिन्नधातुपरं यथा दधि ब्राह्मणेभ्य इति ब्राह्मणपदं तत्र भोक्तृकौंडिन्ये तरपरं न न तत्र भो
क्तृकौंडिन्ये दधिदाने भवतेन वनद्धत् अन्यतरं स्यायाश्रयणे लक्ष्यानुसारेण वतात्पर्यग्राहक इत्यत आह एवं हलादिः शेष इत्यत्र हलभ्यासस्यान्यो हलो लुप्य
त इति वाक्ये समासे पि प्रत्यासत्त्या अभ्यासपरं नादिहल्त्वे अभ्यासपरं किंतु अनभ्यासस्यापि तत्र परलेक्ष्यानुसारादिनियम्या क्वचिद्यान्तोपपादनमित्याऽऽभा
षिव्रीहारणस्येति प्रागंगग्राममात्रे इत्यादिः सर्व— नाद्यस्येति स— सस्संबंधिन इत्यर्थः सर्वस्येति सर्वधातुसंबंधिन इत्यर्थः अहलभ्यास इति ह्रस्वो हलादिः शे
ष इति संहितापाठे हलिति विभज्यते तत्राभ्यासस्येति षष्ठ्यंतं प्रकृतमपि सामर्थ्यात्पंचम्या विपरिणम्यते तेनाभ्यासस्थस्य सर्वस्य हलो निवृत्तिः कि
पते आदिः शेष इत्यनेनानुपपत्त्या दौ हलः संभवस्तत्र सोऽप्यनुक्तावतः इतिभावः अत्राः भ्याप्येके द्वावेशीनां तृतीयस्येति तृतीयस्यैकाच इति अर्थः तत्र केषु
चिन्तां तृतीयैकाचो संभवात् तत्र तत्समुदायोपलक्षणं तत्र तदन्यत्रतु वा आह इतिकं इ पिपिषतीति एवं च चथा व्यवस्यप्रवृत्तिरिति बोध्यं पघ भिधान
मस्ति नामधातूनामिति नामघटितधातूनामित्यर्थः तत्संबंधितृतीयैकाच इत्यर्थः तृतीयस्य वा भवति द्वितीयस्यैवेत्यर्थः तदन्नयन्नाह अशिश्वीपि
षतीति अजादि विषयमेतत् अजादेरित्यनुवर्तनादिति भावः तमनुवर्तनं इति मतांतरमाह अपर आहेति यथेष्टमिति उपस्थितप्रथमद्वितीय
यतृतीयानामर्थी येणोत्पत्यर्थः पुगपत्तुत्रयाणां न बाध्यबाधकभावस्य निर्णीतत्वात् अत एव पुनरन्यवाग्रहणं चरितार्थं फलैर्भ्यासः। ननु कस्मात्पू
र्वमिति वक्तव्यमत आह अवधीति इहेति पूर्वप्राग्दोवयववाचीति भावः उभे अभ्यस्तं सहभ तयोरिति तिष्ठा व्याख्याने परस्परापेक्षयोरिति प्रत्येकं वाक्यपरि
समाप्तिन्यायात् द्वयोर्हि संज्ञे स्यातामत इष्टसहत्वं ग्रहणमिति भावः। नन्वनुदात्तं पदमेकवर्जमिति वचनात्कथं द्वयोरुदात्तत्वमत आह यस्यानुदात्तत्वेति
एवं व्याख्याने बीजमाह प्रधानवाचिनीति प्रधाने उदात्तस्वरितो देवपवर्जं पित्वाशिष्यमनुदात्तमित्यर्थः योगपद्योसंभवे हेतुमाह संख्यावचन

मः
कौ॰ टि॰ वि
६

(७)

इति॰ घुसिहृत्वात्तस्यैव ग्रहणमितिभावः॰ भाष्ये पर्यायप्रश्नेति॰ अस्य वक्तुमशक्यत्वादिति शेषः॰ उभयोरप्यप्राप्तेरिति भावस्तदेवाह पूर्वस्य तावदिति
परव्यपदेशे स्यादीनामिति॰ अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्त इत्यनेनानुदात्ते चेने वसि हैरितिभावः॰ एवमेकैकस्याप्रा
प्राप्तौ येह प्राप्तिं तेन समर्थयितुमाह एवमित्यादि तत्र स एवेति वि निगमनाविरहादिति भावः॰ उभे शाब्दस्यतादृशविशिष्टार्थे हन्तित्वेमान माह इत्य
नुवृत्त्येति ननु ह्वेर् इत्यनुवर्तिना तद्धयोरेव संज्ञास्यात् नान्यस्य तत्राप्यापेक्षा इति किमुभयग्रहणेनात आह हलो द्विर्वचने इति॰ ननु ईत्सतीत्यादिवारणायोभे
ग्रहणं नाव श्यकं॰ अभ्यासावनुक्तिपेधञ्ज्ञस्मावेप्रुपध्याप्यमभ्यस्तरूपादङ्गात् अभ्यस्तरूपाद्धातोरित्यर्थकरणेनादोषा
त इति चेन्न उणोतेर्यङ्॰ लुगंतात्सरस्वस्यादेरदाघनापतेः॰ अतएव नलपूर्वपक्षसिद्धान्तयोर्निर्देशता अंतरंगत्वादिति द्विर्वचनमानाचेतत्वाद्भ्या
सलोपस्त्विकारतेनियोगेन विधीयमानः प्रत्ययविशेषमंगं विशेषमभ्यासं चापेक्षत इति वन्हिरंग इति भावः॰ यथोद्देशपक्षं चाश्रित्येदं॰ परत्वादि
त्यस्योत्सर्गत्वाद्दित्यर्थस्तदाह प्रतिपदविधेरिति तत्रावप्रपप्राप्तेस्यादभादनवकाशत्वमितितिभावः॰ अभ्यासलोपस्तूपपगेव विधीयतेनेतत्संनि
योगेनेत्यभिमानः॰ सत्त्वार्थं भादिति अन्यथाह्ने तरणत्वस्यद्वित्वे प्राप्ति शिष्ट तीत्यादि सिद्धेस्तत्सत्त्वानर्थकं स्य षमे वेतिभावः॰ प्रकृते तदनाश्रय
णे फलाभावादाह तदाश्रयणे त्वितितत्र वर्णाश्रयत्वादिति वार्णादांगमिति तु न समानस्थानिकत्वाभावादिति भावः॰ वर्णाश्रयत्वादंतरंगत्वा
दिति अनेनत्रायो नित्यत्वाभावो दर्शितः॰ प्रावेवोंतरंगत्वादिति॰ एकादेशस्त्वपवोतत्वविशिष्टपूर्वमकारं गुणसंज्ञकमुत्तरं चापेक्षत इतिव
हिरपेक्षत्वाद्बहिरंग इति भावः॰ सिद्धांतपूर्वपक्षयोराशयं दर्शयति तत्राहेति पूर्वयोरकारयोरिति॰ अंतरंगत्वादिदमेवोचितं वस्तुतस्तु तत्र श
ब्देत्यादिचोद्यत इत्यं तोऽप्यं श्यः सर्वनामस्थाने त्यत्रेः पूर्वत्रयागमेकादेशे कृते उभयत आश्रयणेंतादिवद्भावाभावादपवर्गाभाव इति सिद्धा रामः
त भाष्ये वक्ष्यति॰ किंच तदापूर्वपूर्वयोः परयोर्वेकादेशेन विशेषस्तस्मात्पदस्य विभज्यान्वाख्यानमिति पूर्वपक्षः॰ अन्यथा सिद्धात इति वक्तुमुचितं॰ ६

(7A)

भाष्ये त्वन्तरङ्गमपोऽशोऽपवाद इति। अत एव पतीषिषंतीत्यादौ नास्रावः। भाष्ये एकादेशः इति पूर्वयोरेकादेशे कृते पश्चात् रकाररौकदेशस्य संप्रधारणेति बो
ध्यं न तु म्व इति चेद्धे कृते ह्रे कृते च ह्मोः रकाररकारयोरेव पररूपमिति कथमसतिस्यत्वमत आह मितइति। तत्राह्रे कृते न वयव वस्याकारस्य पररूपनिमित्तत्वे
कृते तु वर्णग्रहणेऽपि कविचित्पदागमाद् इति न्यायांशेकारान्तसावयवस्य सभिमानः इदमपि अचोवयवोमिदित्यभुपेत्य। वस्तुतो यस्य विहितस्तस्यैवा
वयव इति सिद्धान्तः इदमेव ध्वनयन्नित्यस्य मेकादेशस्योत्कापि उपसंहारे नित्यत्वान्तरङ्गत्वाच्चैकादेश इति पक्ष्यति भाष्य कृत् अत एव पतीषिषन्तित्यादौ
न तु म्मिषेधः भाष्ये एकादेशे कृते नास्ति व्यवधानमिति। एवं च तुस्मा वेन वा धात् अंतिभावाप्राप्त वेकादेशे कृते व्यपदृश्यभावात्र भविष्यतीत्यसे
गतेमिति भावः। एतदुत्तरमेकादेशः पूर्वविधौ स्थानिवद्भवतीति व्यवधानमेवेति। कचित्पाठो दृश्यते सोऽयंपाठः। एवं हि जुस्भावाप्राप्त्या वेति भावः कृते व्य
पवर्गाभावान्न भविष्यतीत्यस्य स्थिरत्वे किं पुनः कारणमित्यपि मनोरमायामनुस्वापन्नो। किं चेदमिह व्यपदेशे सदाचार्यैरित्यादेरप्यसंगत्यापत्ति
रिति बोध्यं। अन्तरेकादेशात्तावदिति। सन्नकारत्वावकारयोरेकादेशो नित्यः। यदि तदुत्तरमं तिःस्या जुस्भावाभावः स भाष्ये ततःतः प्रागेव त्वं तो त्रपाराम
कपराणां पररूपे व्यपवर्गाभाज्जुसो प्राप्तिरिति भावः। न पुनस्तावतैवेति। एकादेशात्प्रागेवेत्यर्थः। उपदेशिवद्वचनात् स्तोंतस्यान्तरङ्गत्वमिति भा
वः। इहापि न हीति सिद्धित्वा पूर्वमेवेति भावः। स्रोर्जसित्यादौ विकारस्यान्तरङ्गत्वेनाल्मात्रस्येव स्थानित्वे नांते न्नत्वाभावाज्जुसो प्राप्तिरित्यरु
चेराह अप्यवापघपीति पूर्वं हि निष्क्रिप्रावकाशत्वे चितमपवादानां पूर्वं प्रवृत्तौ न्यायं दर्शयति उत्सर्गाणामिति भावः। इहापि न हीति सिद्धित्वा पूर्वमे
वेति भावः। यथा कर्मणा परणोऽविषयां तरे सात्वकाशास्यापवादस्याप्राप्ते भ्यः। स देहात्र पूर्वं प्रवृत्तिः कस्मात् इति संदिग्धत्वात् तत्रस्थितिः पूर्वं प्रवर्तते इति ते
न मुक्ते विषये परत्र प्रवृत्तिरिति न्यायप्यत्वमित्यर्थः। प्रकल्प्य वेतस्य विषये दर्शयति। यथानसंप्रसारणादिति। सह ह्युग्रहणा बाधो ऐत्वे न इत्या दावपि जु
सोऽपवादस्य विषयसत्त्वेन पूर्वमंतिमाभावाप्रवृत्तिमाह न खल्वपीति। पूर्वस्मादपीति। अत एव पत्येषिषनित्यादौ न दोषः। अत्र योऽभिग्रहणामपि ष

मः कौ॰टि॰ ७

(४)

त्सख्यातुं भाष्यकर्यं चैकैकस्येति। इहापि नार्थ्य इति लस्यानुरोधादुक्तेः साभ्यस्तानामादिरित्यस्य फर्वपरयोरप्रवृत्त्या वैयर्थ्यप्रसङ्गात्र समुदाये वाक्यपरिसमाप्ति
न्यायस्यैवाश्रयणं प्रयोजकत्वं नापेक्षपात्रेत आह यायाश्रयणं कुत्स्यनेवोचि तेतिभावः। ज्ञप्सितादयः वक्ष्यमाणरीत्या सप्रत्ययग्रहणस्यानावश्यकत्वादाह ज्ञेप्सि
तिरादिरिति ननु वेच्यतइत्यत्रात्मनेपदेष्वनतइत्यदादेशस्य सिद्धेः किमभ्यस्तसंज्ञयेत्यत आह अभ्यस्तानामादिरिति। स्वरितत्वेप्रसज्येतेति व्यशब्दाकारस्येत्यर्थ
क्षिणोतेप्युदात्तादनुदात्तस्येति स्वरितस्यैवेष्टत्वादिष्टं त्वमिदं तस्माद्धेप्राद्वेकारे उदात्तमध्यवर्णान्तस्यादित्येव वक्तुं पुक्ते ननु ज्ञप्सित्यादिभ्यः पूर्वमेवास्तु
पर्वे प्रान इत्यनन्तरमाङःप्राख्विति पठ्यतइति कथं तस्याभ्यास्तसंज्ञा स्यादत आह वेवीङ्गिनेतरमिति। ननु मेत्रे पादयोर्वेरीङ्गणान्तरे वसप्राप्तिस्वप्रे वश
कांताविति पठन्नो निवसिवशीइति द्वयोरेवकथमुपादानमत आह वसप्रास्तीति। केचित्तु वसपस्तीति पठन्ति। प्रास्तीति पाठेपि न पच्यग्लात्वं तदिमि
देनकारान्तमिदितं किन्तु शासधित पानिर्देश इति मन्तेन भाष्यमित्याह अन्ये त्वाङःरिति शास इति आङःप्राख्विति अनुदात्ते तइत्यर्थः ननु वशोभ्यक्षे
दसत्वेव षि भागुरिरित्यादिप्रयोगाणां कागतिरत आह वष्टेरिति। यदि भाष्यवार्तिककारौ प्रमाणं तर्हि माधुरेवसप्रयोगइति भावः। निघाते नेति
शेषनिघातेनेत्यर्थः। अनुदात्ते चेति। अनेनानुदात्तत्वे हि अदिप्रमाणेऽदात्तत्वसार्वधातुकमस्तीत्यभ्यस्तत्वे तत्र वृद्धिः स्यादिति भावः। अर्त्तिह्रीरित्य
नुवृत्तेरितिइहप्रसे लोप्नारितः प्रतिषेधविधानसामर्थ्यादिति भाष्यस्वारस्यात् तदाचीतिमानुवर्त्तत इत्यन्ये नार्थेप्रिवृत्तयेति। प्रितपिरू दादिभ्य इति तद्रूपे
नेत्यर्थः समीपवाचीति एवं चाकुणसंविज्ञानबहुव्रीहिणा ज्ञप्सेः परेषइज्ञाक्षिप्येति स प्राप्तोसिन्नासमेत्यर्थः लिटि धातोः भाष्येईहाञ्चक्रे इति आमन्तो
नधातुरितिभावः। विशिवरेइतिस्कृवो लिटइरेचिछेदस्यभयपेति सार्वधातुकत्वात्स्फावः स्फूर्भावः स्कम्प्नु अन्तर्विकारणं तस्मुदायो लिटपरोनुधा
तुरिति तदीयप्रथमैकाचोन द्वित्वमिति भावः। ततत्तणर्थं तदा चप्रथमकमतत् आह जुगुप्सिषत इति स्वार्थे सनन्तादिछ्वासन् उत्तरत्रपङ्क्तात्सन्ततदादिवे
चनमिति। लक्षणभेदादित्यर्थः एवं पङ्तान्सस्य विलक्षणमिदोद्वव्यः अत एव स्तोतिएपारितिसूत्रे भाष्ये यङ्न्तात्सनि सोष्ठुपिषत इति प्रयुक्तसे राम॰ ७

(8A)

गणत्वोप्रकृतमन्त्रेप्रयोजनाभावपरंतुभाष्यमितिभावः अभ्यासप्रतिषेधानर्थक्यं छंदसिवावचनादितिभाष्यवार्त्तिकस्वारस्याल्लोकेऽपि प्रयोगाणा
मसाधुत्वं कल्प्यमितियुक्तमित्यपरेभाष्येतदेतत्स्थानुग्रहणमिति अयंभावः धातुग्रहणाभावेल्लिकीत्यादिप्रथमैकाचएवविशेषणंस्यात्तथाचत्यपपा
चेत्यादावेवस्यात् न तु जजागारेत्यादौ तस्य त्लिङ्परत्वाभावादितिसन्ध्यंशः विभक्तिविचारस्यप्रकृतानुपयोगादाह विभक्तौतिष्ठसमीपवक्षेपितदंतविधि
ङ्चाग्नेत आह परिभाषापस्थानादिति एवं चसतिपरेऽल्पर्थेकस्मादित्यपथिसाकोऽभ्यस्तत्वे नयस्माद्धिहितस्तस्मादित्यन्वयेप्रत्ययविधौचापंचम्याइ
तिनिषेधान्नतदंतविधिरितिभावः अर्थकृतविशेषस्यस्यच्छमुक्तत्वात् अप्रानुपपन्नेराहल्भ्रगतेति हेतेभ्द्वेतिहंतरूजारस्यपङ इंद्रि तिपक्षेददं नरूप
धात्लोपेनचकत्वात्तातोद्विर्वचनाप्रसंगएवेत्यत आह गामहन्नेति ननुसन्नंइ तस्यद्वित्वेईट कार्यित्वेननिमित्तत्वाभावात्कथमुपधात्लोपस्यस्थानि
वत्वमत आह स्सतीति तद्भावभावितामात्रेणाविमित्तताः एवं च इद्विप्राचस्यप्रथमेकाच्त्वाभावेनतस्यद्वित्वेनस्यादितिभावः पपयीति एवं चइकारस्यद्वित्वे
निमित्तत्वाभावात्स्थानिवत्त्वं दुर्लभमितिभावः प्राप्तमात्राश्रयेणेति यदिस्थानिवत्त्वंमस्यात्तस्मादेवेटोद्विर्वचनमितिकाल्पनिकप्राप्तिमात्राश्रयेणोऽस्पर्थः आ
ष्यसमीपक्षेदोषांतरमाह अनुदात्तविशेषणंचेदितिएकत्वद्वि: परविप्रेषणंचेदित्यपिद्वौध्ये विहितविशेषणपक्षेदोषाभावात्तस्सनइट प्रतिषे
धेइति अन्यथा आवृत्ति कृतद्वित्वेनञ्प्रमाणेकाच्त्वस्यवाधित्वात्तन्नस्यादितिभावः षष्ठीपक्षेपिदोषएवेत्याह सनतस्यापीति नन्वग्नातेः सनिप
रस्मैपदित्वादिपक्षमाणाइतिनसिध्यतीत्यत आह अभ्रोतेरिति द्विर्वचनमिति अश्रेयप्रा अप्रा इतीतिभावः अचिश्रमाणाइति अशसइत्यत्रफर्वत्रा
सिद्धीयमद्वित्वेइतिपरत्वात्त्वत्वाद्विषुकृतेषुद्वितीयेकाचः क्षुइत्यस्यद्वित्वेहलादिःशेषः ततः फर्वत्रासिद्धीयमित्यस्यद्वित्वेकर्तव्येकृतेचतदाश्रयस्यका
र्यांतरेकर्तव्येसिद्धत्वं नेत्यर्थः कुहीभ्द्रुरितिचुत्वेसन्यत इत्वमितिभावः तदभावः तदभावादिति अपवादाभावादुत्सर्गप्रवृत्तिरितिभावः द्विर्वचनाधि
कस्येतिहेतुगर्भममभिधानमित्याहयस्मादिति आभिक्षोपिद्धिः प्रयोगद्विर्वचनेक्षतिरित्याहसमुदायादेपात्वादितिवक्ष्ये तस्तुरूपः सेपमुम्यत्वादितिप्रकृ

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

म॰ कौ॰ टीक ८

(9)

तिप्रत्यययोरित्यर्थः द्विर्वचनेचेति प्राक्तनरू पादेशात्रू पद्विर्वचनेनेत्यर्थः ननुप्रकृतिप्रत्ययैकदेशयोरप्यमादेशः प्राप्नोति कथं प्रकृतिप्रत्ययसंमोहो नेत आह सर्वेइति·
अवयवसंमोहकारकः स्वसंमोहस्तथापिबोध्यं आकृतीति· प्रथमैकाच्त्वात्कृतेरेकत्वात्तभाष्ये ऊं तत्तानास्तीति आङ्गे गतास्तीत्यर्थः प्रकृतिप्रत्ययसंमोहादं
गत्वाप्रतीतिरितिभावः व्यक्तीतिव्यक्तो र्दीर्घिभावाभावाभ्यांभेदात् ननुजुहोतेः संनिदीर्घेद्वित्वे जुहूषतीत्यस्य सिद्धेयत्रह्रीत्यापसंगतमत आह क्नातु
मितिअकृते द्विर्वचने इत्यस्यादीर्घप्रसंग इत्यनेनान्वयः ननु द्वित्वे संप्रसारणोहल इतिदीर्घत्वेन सिद्धिः तत्राह परत्वादिति· वस्तुतो हल इति दीर्घत्वम
पिनप्रकृतिप्रत्ययसंमोहात्संप्रसारणोत्तरंगाभावात्· संप्रसारणांतस्यामर्थ्याविधानमितीति बोध्यं भाष्ये सोप्यदोषइति द्वित्वात्प्राक् संप्रसारणे परत्वा
दीर्घेचसिद्धेरितिभावः नास्तिसंप्रधारणेति· पर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इत्यनाश्रित्येदमुक्तं अत्रेति उभेभ्यस्तमिति सूत्रेइतिभावः प्रत्ययसकारस
हितस्येति· अवयवसंमोहकारकत्वेसंमोहस्यत्यर्थः हलादेःसत्रदोषप्रसंगे कुत्वादिविधानादितिभावः भाष्येकस्मिन्नवकाशोस्तिसर्वस्याप्रकृतिप्र
त्ययसंमोहपरमेतद्वचनमिदंविधयइति· पत्वादपः अचघत्वादिकृते पुपस्थानित्यर्थः उभयोरितिद्वित्वेसतीषसिद्धिः अन्यथाद्रोग्धाद्राढेत्यनिष्टप्र
संग इतिभावः भाष्येष्कस्थानेद्विर्वचनइतितस्मात्तदाश्रयणमपदं इतिभावः सत्यपोःपरतइतिपक्षेस्थाने द्विर्वचनेत्वद्विःप्रयोगत्वेचेटोद्वित्वंव
ऋव्यमितिसोपि उषः षषोप प्लोहंक्वेतेकुत्वमपारत्वतमिति· स्थानेद्विर्वचनत्वेइति प्रोषः भाष्येउभयविप्रोषणात्वादिति· एकाचइत्यस्यविहितविशे
षणात्वाद्वित्यपिबोध्यं कथंजेघ्रीयतइति इङ्गागमपक्षेल्लोपस्यस्थानिवत्त्वात्तनएवद्वित्वंप्राप्नोतीतिभावः दाभ्यामद्वित्वेद्रूप्रतिषेधः वितिद्वित्वे
ठेःप्रतिषेधावित्यर्थः ननुभ्वादिपठितसहेरात्मनेपदित्वात्परस्मैपदमपिनिपात्यमित्यतआह चौरादिकस्येति बोहसुह चक्यर्थइतिदेवादिकस्य
त्वप्रसंगइतिरितिभावः विभाषितरिचाचइति· अत्रतिाच्युपश्लेशोवद्यन्भ्यासिकेदीर्घत्वनिपात नंकिमर्थमिति केचित्सकानित्यस्यासाधुत्वापत्तेरन्ये राम॰

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(9A)

भाष्ये मेघः कस्माद्ददातीतीयपृपिमिहसेचन इति धात्वर्थानुसारात् सिंचतीति मेघ इति वक्तव्ये शकंध्वाद्यल्पजलदात् त्यक्तमासनि प्रतीयेतवद् जलदात् त्वे
चततः प्रतीयत इति भावः ननु योद्धे चेति कुप्रत्ययसंनियोगेनाद्वित्वविधानाद्युरिति सिद्धमत आह योदेरिति ननु चराचरादौ हलादिः शेषस्यादत आह अभ्यास
स्येति अभ्यासस्य यदुच्यते तदचिनेति तदर्थः अत्र लोपोभ्यासस्येति सूत्रे भाष्ये पठितमिदं वस्तुतस्त्वागागमविधानसामर्थ्यात्तदभावः इदं च वचनं चै
कल्पिकं दघ्व्यं राचिंचेरइत्यादिप्रयोगदर्शनात। तत्र इत्त्वन्येषामपि दृश्यत इत्यत्र पूर्ववहलादिः शेषाभावः द्विर्वचनयणयवायावेति वार्त्तिकं द्विर्वचनेची
सूत्रव्याख्यातं स्वपिस्यमीति नन्वस्य द्वित्वापवादत्वात् विप्रतिषेधासंगतिरिति चेन्न असंभवे बाधकत्वमिति वार्त्तिकमतेन तदुदाहरणासत्वेनाक्षतेः भा
ष्ये इदं चापीति एकादेशो हि तदस्याद्विर्वधानमेवेत्यतो ग्रंथस्तत्र प्राक्पूर्वं द्वित्वेन तउत्तरत्र वइसंप्रसारणे पूर्वस्य वस्थानीकारेणाहुणातिरिकेका
देशस्य प्राप्तिरेवते तत्र कृते स्थानिवत्वाप्यवधाने निषेधाप्रवृत्त्यापूर्व यकारस्य संप्रसारणे परे सौकारे णापूर्वत्वे इजनुरिति स्यात् तदभावे पूर्वस्य पडि
इयेजमुस्यादिति पूर्वसंप्रसारणाप्रवृत्त्ये विप्रतिषेधस्यावश्यकत्वे न विप्रतिषेधप्रत्याख्यानवादिनइद्द्रशोत्तसंगत्यापत्तेः लिघभासस्यतिसूत्रस्योभ
येषां ग्रहणसामर्थ्यं न सर्वतः पूर्वप्रवृत्तेर्भाष्ये वक्ष्यमाणत्वात् पूर्वं मिकारे पाप्रवृत्तेर्वक्तुमशक्यत्वाच्चेतस्मादकारणव्यवहितत्वात्तन्मविष्यतीत्यत्र
रमेव ते हि समानांगेत्येव ग्रंथ इति बोध्यम् एवं तर्हि समानांगेति एवं चात्यमवहितोपि निषेधप्रवृत्तिरित्यर्थः भावेल्लकार इति ननु कर्चरि परस्मैपदप्रस
गादिति भावः आत्वमंतरंगमिति एवं चांतरंगबहिरंगयोर्विप्रतिषेधो युक्त इति भावः इदं च द्विर्वचनेचीति स्थानिवत्त्ववारणायावश्यकमिति तात्प
र्यम् एवं सत्वनत्वेपीति नैमित्तिकत्वादंतरंगे इति तयोरपि विप्रतिषेधाचोग इत्यर्थः भाष्ये नत्वंतरेणेति एवं चासवर्णग्रहणाभ्यासे वर्णदीर्घत्य
ज्ञादिविधानं व्यर्थमेव स्यादिति तज्ज्ञापकमित्यर्थः न चोसवर्णग्रहणाकरणेनापीदं सिद्धं ईषतुरित्यादावपीयण्प्रसक्तेः एवं चासवर्णग्रहणविशि
ष्टसूत्रमेतदर्थज्ञापकमित्यर्थः मध्यमसवर्णग्रहणं ज्ञापकमित्येवोक्तं तथाप्युपपादनं ग्रंथेन संपूर्णसूत्रस्यैव ज्ञापकता लभ्यते न चांतरंगत्वाद्दीर्घ

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

कै॰वि॰ म॰ ९ (१०)

पिपर्त्तीतकत्त्वेनाभ्यासत्वादिवर्णत्वाच्चगणत्वंपसंकर्णोऽयमिति·धानेनसत्त्वेचरितार्थ्येनचाचिन्प्रियात्वनेनसिद्धेः·वृद्धिवाधनार्थत्वादितिवाच्यंकदन्तिइ·सत्त्वसदृभाव्योत्त
रीत्याचश्यपरस्मिन्नितिस्थानिवत्त्वेनतदप्रवृत्तेतद्वनयनाहनैतदस्तिज्ञापकमर्त्यर्थमेतत्स्यात्इति·अस्सवर्णग्रहणस्यैवज्ञापकत्वेनतत्त्वंइनावसरेतस्यैवव्यावर्त्त्यं
दर्शयितुमुचितंउयोरणतिभाष्ये·इयजुपदिप्रकरणेतत्त्वाक्षेनांछंदसिबहुलमितिवचनमज्ञानन्तइदमपिफलमित्याशयः·पत्तर्हीति·अंतरंगत्वात्सवर्णदीर्घे
कृतेदैयर्थ्यस्वद्वमेव·ह्नापितेत·न्तरवंऽचरणप्रवृत्त्यातत्साध्येकंस्यवमेवासमानाश्रयेएवैतस्प्रवृत्तिरितितुनाग्रहइतिभावः।एवंतर्हीति·केचित्तुयणादेशो
प्यस्यवैयर्थ्याभावेमन्तद्बाधेनमानमित्येकेदेश्युक्तीऽमोफवेयप्रसिद्धौतावितिवदंतिकेपरेन्यथाभ्यासस्यान्तेरिति·नचशिनपानिदेशाघउ·लुकिनस्या
दितिवाच्यंउरितिन्यासेतात्पर्यात·इणोयणितिसाहचर्यासामात्रकेधातोरेवग्रहणं·योरितिवर्त्तनेअनेरिवर्णस्येयङि·त्यर्थः·अनेत्रिवर्णश्चाभ्या
सएवेतिनदोषः·उदाहरणंतेरे·अन्यथासिद्धिमाहउवोणेत्याद्येत्वितिभाष्यप्रमाणेप्नएआंइत्याद्याचारद्धिर्वेतानांलिटिउवोणकीपिषतीत्यादेस्त्वा
नभिधानेनदोषइतिभावः·आचारक्विवंतेभ्य·आमाभाव्यमित्यस्येयदिफवेमिति·तदानादिघादचः·फवत्वसत्वादितिभावः·भाष्येऽप्यसत्यपिविप्रतिषे
धइति·द्विर्वचनेनपरधिप्रतिषेधेसतिपरत्वात्गुणवृद्ध्योः·फवेसतीरित्यर्थः·कथमिवेत्यस्यविवरणंकस्मादेवात्रनभवतीतिस्थानिवद्भावइतिशे
षः·भाष्ये·आदिष्वाद्येषइति·द्विर्वचनेचीतिकार्यीचीतिकार्यीतिदेशाइतिमतेइदंतदाहिपरत्वाद्बद्धोफवोंत्तफवेविप्रतिषेधेनआयादेशात्फवमेषा
वस्यधित्वेभ्यासहस्वत्वेसिद्धेवस्त्कतस्तत्ररूपातिदेशाएवसिद्धातइतिपरत्वाद्वावपिस्थानिवत्त्वामावकल्पनमावश्यकमितिविप्रतिषेधाभावे
पिनदोषइतिमगवतोगूढतात्पर्यमितिश्रीवभइस्तुतसहीगभंजनागोजीभदकृतेभाष्यप्रदीपोद्योतेषष्ठस्यप्रथमेपादेप्रथममाह्निके।।।।व्यडः राम ९
संप्रसापुत्रपत्योः·तेनकुल्यप्रावृस्यसमासेसंप्रसारणस्यैवत्वादांहपुत्रस्यैतिपघपोति·अल्पग्रहणाभावादितिभावः·वर्णग्रहणादितिहेतौवैयधिक

(10A).

रापस्वरूपासिद्धत्वं वा परिहरति । वर्णग्रहणेऽद्धिति तदादिविधिवाक्ये लब्धा ग्रहणेऽइत्फले प्रि हसिद्धमत्र वर्णग्रहणाभावादिति वार्त्तिकार्थ इति भावः । तत्पुरुषा
वत्वमिति तत्पुरुषचरमावयवत्वमित्यर्थः समासस्यावयवत्वसंकोचत्वादिति बोध्यं । तच्छब्दो पारेति कदाचिदन्यावयवत्वस्यापि प्रतीते निपनाभिप्रा
यं तदित्यन्ये प्रत्यासत्त्येति । कस्य प्राथम्ये त्याकांक्षायामाधारत्वेन प्रकृतत्वात्समवायवपवी प्रतीयइत्यर्थः । पुत्रपत्याद्येत्त तत्पुरुषोपुत्रकुलपतिकुलरूपे व्यंड ।
तावयवस्येति व्यंड । तत्पूर्वावयवस्य तत्पुरुषस्य चरमावयवौ नम वृत्तेर्त्तर्यः समासेनावयवावयवस्येसमुदायावयवत्वमस्त्येवेति परास्तं तत्पुरुषइति । उत्त
रपदस्य सामर्थ्यात्तत्संनिहितस्य वचना द्विप्रोपगणत्वेन व्याख्यानात्सिद्धमिति वार्त्तिकयोजनेति भावः संबंधिशब्दा विनिन उत्तरपदग्रहणस्याकर्तव्यत्वे
तत्पुरुषाक्षिप्तत्वं हेतुर्मत्वनयोः संबंध्याकांक्षापामेतयोराक्षेपइत्यर्थं नाक्षेपात् तनन्वेकस्योत्तरपदशब्दस्यैवप्रकृतोपयोगितयासंबोधक तत्पुरुषप
दिनेत्याद्यर्थस्य संबंध्याकांक्षापामेतयोराक्षेपइत्यर्थं नाक्षेपात्तनन्वेकस्योत्तरपदशब्दस्यैवप्रकृतोपयोगितयासंबंधिशब्दत्वमुच्यतां किं द्वयो रुक्तयोरि
चेन्नतयोः परस्पराकांक्षत्वेनैकेननिराकांक्षप्रतिपत्त्यभावात्तदाहमिति पूर्वपदइत्यादि उत्तरपतिव्यंड । नमिति तद्याचष्टे प्रत्ययग्रहणेति
स्त्रीप्रत्ययग्रहणे तदादिनियमःए व [illegible] विध्यते तत्तु तदंते विधिरिति भावः भाष्येः स्त्रीप्रत्यये नानुपसर्जने नेति प्रत्यासत्त्या यस्य समुदायस्य स्त्रीप्र
त्ययांतत्वमाने पं तदर्थप्रत्ययनुपसर्जनत्वमेवैतत्परिभाषानिमित्तमिति बोध्यं अत्रोपसर्जने नेति प्रत्यासत्त्या यस्य समुदायस्य स्त्रीप्रत्ययांतत्व
माने पं तदर्थप्रत्ययनुपसर्जनत्वमेवैतत्परिभाषानिमित्तमिति बोध्यं अत्रोपसर्जनत्वं लौकिकमेव स्त्रीप्रत्यये शास्त्रीयस्य तस्यासंभवात् अत्र त्य
सदेशस्येति सदेशशब्दः समीपपरः अत्येनसमानोद्देशोपस्थित्यक्षराणैः समानदेशत्वं चेतरामव धानेइति भावः क्रियतेन्यासएवेति । नसंप्रसारणेसंप्र
सारणमित्यस्याव रूपकत्वं परिभाषाश्रयणे गौरवात् इति भावः । नन्वनुस्वारस्येनो पृथक्त्वाभावोत आह अनुस्वारस्येति भाष्ये हम्म तेहिंसइति । एवं चनोप
धत्वाभावइति भावः लक्षणमस्त्वादिति । नहि हंम तेस्त घाल लक्षणमस्तीत्यर्थः भाष्ये रवात हि काम्यं कालामिति अयं भावः तत्र क्ष भस्येति सूक्तेभप

भ॰
कै॰शि॰
१०

(11)

दार्थ्यतिङ्त्रासापां प चिभमित्युप स्थिते न तच्छक्तिग्रहे प्रवृत्तविषये जातेन तस्य बोधकत्वेन लक्ष्यानुरोधाडुपास्थितपंचीत्यस्यत्रा दिन्याप्यात्रपेणचिपो
पूरणनमपीतियत्तुजत्पक्षेहि पचिमभित्यादिर्यत्रभप्राबस्तत्र पचीतिपस्मात्वत्पयविधिस्तदादिप्रत्यय इतिचोद्यतिष्ठतइत्यर्थः। एवंचोपास्थितपदा
नांपदैकवाक्यतयान्वयेयथेष्टमभिसंबंधस्तेनप्रत्ययस्यांगाक्षेउत्पित्ताकांक्षत्वेनतत्रैवपचीत्यादिर्क्तेनामत्वपउचितत्वादित्याशयस्तंभाष्यप्रा
माण्येनलक्ष्यानुरोधेनचेदृशोविषयेऽत्याप्याकांक्षयैवान्वयांगीकारादितिभावइतितत्रएवंहिउपोपिस्थोपस्थापकोपस्थापितेयतःप्र
त्ययविधिस्तत्रावपान्वपापत्तिर्भाष्यप्रमाणपानुमउक्तार्थएवोचितइतिदिकूयज्ञादिपरतयेतिविधौपरिभाषेतिन्यायोनास्त्वेवेतिभावःअ
भ्यासनिर्ह्रासेनेति·फलपर्यवसायित्वेनलक्ष्येलक्षणस्येतिन्यामानित्यत्वेनचपुनःप्रवृत्तिरितिभावःइदकारेणेतिफनइत्या
दावेकव्यवधानेचरितार्थोनिषेधोत्रनप्रवर्त्ततइत्यर्थःसमानांगेति·एवंचव्यवधानेपिनदोषइतिभावःपदांतस्यसदेप्रात्वाभावादिति
चदस्येत्यधिकारापक्षावपक्षयोःसंयोगाद्योरस्कोलोपइतिसूत्रार्थइतिभावःएवंरात्यांताःपदाधिकारप्रयुक्ताएवक्षेपाबोध्याःविभक्तिस्थास्येति·प्रा
तिपदिकांतनुम्विभक्तिषुचेतिणत्वप्राप्तिःएतेदोषाःसमाइतिवार्तिकोक्तप्रयोजनैःसमाइत्यर्थः·भूपांसोवेतिउक्तताप्रतिपादापरंएवमुदात्तेने
तिप्रतिज्ञाप्रतिज्ञाप्राप्तिनेनेत्यर्थः।विधिनिषेधयोरितिप्रत्यासत्तेरित्यर्थः·पघप्पत्रपरिभाषाप्रयोजनानिअन्यथासाधितानितप्याप्यद्मुप
ङि·तिसिध्यार्थमहोपोतइदत्योदात्तप्पन्यायानेकत्वेप्रापरिहारार्थंचपरिभाषावश्यकीनसंप्रसारणइत्यादेर्लोपकात्वसात्पल्पविषयेतिभावः
द्यधुनि·अस्मादेववचनादिति·यस्तुमातुर्मातत्सुत्रार्थमर्हतेइतिससंबुद्धिमात्रविषयःप्रकृतेचमाष्येसविसर्गोदाहरणंततद्विषयत्वाभा
वःस्पाष्टएव·मात्रापुत्रस्पश्लाघ्यत्वद्योतनाभावाच्चेत्याऊःफर्वपदप्रकृतिस्वरं·बहुव्रीहित्वात्सार्वः·अस्यापिवचनस्यबहुव्रीहावप्रवृत्तेः·यहिज्या राम॰ १०

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com